

Penningvärde och inflation i det svenska riket under koppar- myntfotens tid

Ar 1624 infördes en kopparmyntfot i det svenska riket. Kopparmyntfoten, som avskaffades först 1777, byggde på en svensk monopolställning på den europeiska kopparmarknaden.¹ Finlands monetära historia sammanföll under denna period med Sveriges. Att kopparmynt som vägde flera kilogram cirkulerade som betalningsmedel var en monetär innovation ur ett internationellt perspektiv. Den gav upphov till andra monetära innovationer, såsom uppkomsten av de första europeiska sedlarna, som senare ledde fram till bildandet av världens äldsta centralbank – Riksbanken.² Kopparmyntfoten i det svenska riket är mot denna bakgrund en viktig del av globalhistorien. Kopparmyntfoten resulterade i ett mycket komplicerat monetärt system samt i en urholkning av penningvärdet. Penningvärdet av olika betalningsmedel kan relateras både till andra valutor och till kostnaden för en varukorg. Beräkningar av inflationen försvåras på grund av att flera olika inhemska valutor existerade sida vid sida.

Den här uppsatsen grundar sig på en databas som tagits fram inom ramen för Sveriges Riksbanks projekt ”Historisk monetär och finansiell statistik för Sverige”.³ Databasen innehåller bl.a. växelkurser mel-

Jag vill tacka Vetenskapsrådet, Riksbankens Jubileumsfond och Swedish Collegium for Advanced Study för finansiellt stöd till min forskning.

1. Rodney Edvinsson, 'The international political economy of early modern copper mercantilism. Rent seeking and copper money in Sweden 1624–1776', *Explorations in Economic History* 49 (2012:3).
2. Eli Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Andra boken* (Stockholm 1936), s. 629–630.
3. Rodney Edvinsson, 'The multiple currencies of Sweden-Finland 1534–1803', Rodney Edvinsson, Tor Jacobson & Daniel Waldenström (eds), *Historical Monetary and Financial Statistics for Sweden. Exchange Rates, Prices and Wages 1277–2008* (Stockholm

lan olika myntslag och ett konsumentprisindex. Det främsta nya bidraget i uppsatsen är dels en kategorisering av kopparmyntfoten som på varandra följande monetära system, dels en analys av inflationen när olika valutor existerade sida vid sida. Som teoretiskt verktyg används bl.a. uppdelningen i pengars olika funktioner.

Pengar uppstod först som varupengar, där en vara fungerade som betalningsmedel. Detta var också den viktigaste formen av pengar i ett längre historiskt perspektiv. De vanligaste varupengarna vi känner till är substansmynt. Värderelationen mellan de olika substansmynten avgjordes av värdet på den metall de var tillverkade i. Även om varupengar i teorin bör ge ett stabilt penningvärde, var det vanligt att kungamakten urholkade ädelmetallinnehållet i mynt, vilket gav upphov till återkommande inflation. I Sverige var exempelvis inflationen högre på 1500-talet än på 1900-talet. Bimetallism innebär att substansmynt präglas av två olika metaller, och att en fast värderelation åsätts mynt av de olika metallerna.⁴ En kritik mot bimetallismen är att då värdet mellan två metaller kan fluktuera, ger bimetallismen upphov till en större instabilitet i penningvärdet än i ett monometalliskt system. Det svenska monetära systemet efter kopparmyntfotens införande 1624 kan beskrivas som bimetallism, då både koppar- och silvermynt präglades. Även guldmynt präglades, men i ganska liten omfattning. Dessutom existerade flera olika parallella silveralutor – riksdaler specie, caroliner och öre courant.⁵ Dessa mynt var alla substansmynt. Kopparmynt hade en mycket högre transaktionskostnad än silver- och guldmynt. Under kopparmyntfoten infördes dessutom representativa pengar, papperssedlar samt nödmynt under en kortare period i slutet av 1710-talet.

2010), s. 133–237; Rodney Edvinsson & Johan Söderberg, 'The evolution of Swedish consumer prices 1290–2008', Edvinsson, Jacobson & Waldenström (eds), *Historical Monetary and Financial Statistics for Sweden*; Rodney Edvinsson & Johan Söderberg, 'A consumer price index for Sweden 1290–2008', *Review of Income and Wealth* 57 (2011:2); Rodney Edvinsson, 'Early modern copper money. Multiple currencies and trimetallism in Sweden 1624–1776', *European Review of Economic History* 16 (2012:4).

4. François Velde & Waren Weber, *A Model of Bimetallism*, utgiven som Working Paper 588 av Federal Reserve Bank of Minneapolis 1998, <http://www.minneapolisfed.org/research/WP/WP588.pdf> (hämtad 15.9.2014); Angela Redish, *Bimetallism. An Economic and Historical Analysis* (Cambridge 2000); Thomas Sargent & François Velde, *The Big Problem of Small Change* (Princeton 2002).
5. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Andra boken*, s. 602–641; Josef Wolontis, *Kopparmyntningen i Sverige 1624–1714* (Lund 1936).

I följande avsnitt redogör jag för relationen mellan olika monetära enheter i det svenska riket under kopparmyntfotens tid. Därefter visar jag hur kopparmyntfoten teoretiskt kan förstås som flera på varandra följande monetära system, varefter jag analyserar och problematiserar begreppet inflation då värderelationen mellan inhemska mynt var flytande. I det sista avsnittet sammanfattas resultaten.

Pennyvärdet under den svenska kopparmyntfotens tid

Den första av logikens lagar, identitetslagen, säger att "A" alltid är lika med "A". En sådan identitet förutsätts i en utvecklad nationell marknad, så att en "krona" alltid är lika med en "krona", och en "liter" alltid är lika med en "liter". I det förindustriella samhället fanns ingen sådan standardisering. Standardiseringen av olika enheter var i sig en moderniseringsprocess, som hängde ihop med behovet av att utveckla nationella marknader. I början av 1600-talet rymde en tunna olika volym beroende på region.⁶ Identiteten en tunna = en tunna kan därför inte förutsättas om vi har att göra med två olika stora tunnor. Det innebar ökade transaktionskostnader. Kungamakten kunde under krisperioder öka sina inkomster genom att prägla mynt med ett lägre innehåll av ädelmetall än äldre mynt som cirkulerade till samma monetära beteckning. Samma monetära enhet kunde därför periodvis genomgå en omvandling, så att exempelvis ett svagare mynt usurperade ett starkare mynts beteckning. Det som ursprungligen var en identitet blev till en icke-identitet även om beteckningen till en början inte ändrades. Det uppstod då ett behov av att skapa två olika beteckningar utifrån den ursprungliga, en process som skulle kunna betecknas som en språklig bifurkation. Ett exempel är den dialektiska begreppshistoria som termen daler genomgick under 1500-, 1600-, 1700- och 1800-talet.

Innan de första kopparmynten präglades år 1624 hade det svenska riket en silvermyntfot. Två silvervalutor cirkulerade: mark som indelades i 8 öre, och riksdaler. Riksdalern var i praktiken en internationell valuta men myntades också i Sverige, medan mark- och öresmynten för enkelhetens skull i denna uppsats betecknas som de inhemska silvermynten. Först på 1770-talet blev riksdalern en fullt inhemskt monetär enhet. På 1500-talet hade silverdalern satts lika med 4 mark, men då

6. Mats Morell, *Om mått- och viktsystemens utveckling i Sverige sedan 1500-talet. Vikt- och rymdmått fram till metersystemets införande* (Uppsala 1988).

silverinnehållet i den svenska marken sänktes kunde inte denna marknadskurs hålla. Beteckningen daler genomgick en språklig bifurkation. Den ursprungliga silverdalern kallades för riksdaler, medan dalern blev en ren räkneenhet för 4 mark eller 32 öre. Under kopparmyntfotens tid genomgick dalern och riksdalern ytterligare språkliga bifurkationer. Det blev även en skillnad i värde mellan en daler räknad som 4 mark-mynt, 32 öre-mynt i koppar, 32 öre-mynt i silver, mynt som var direkt präglade i enheten daler, respektive representativa pengar utgivna i enheten daler.⁷

Kopparmynten var substansmynt, eftersom deras nominella värde skulle följa värdet av den kopparmetall som de innehöll. Under de två första decennierna av kopparmyntfoten präglades kopparmynt bara i lägre valörer, och räknades därför i öre. Tanken var att en daler i kopparmynt (d.v.s. 32 öresmynt i koppar) skulle vara lika mycket värd som en daler i silvermynt (d.v.s. 8 markmynt av silver eller 32 öresmynt av koppar).

När kopparmynten introducerades stod kopparpriserna mycket högt. Detta berodde på att kopparmynt präglades i Spanien under 1620-talet i stor skala. Dessa kopparmynt tillverkades till stor del av svensk koppar. Från kungamaktens sida var förhoppningen att de internationella priserna kunde höjas ännu mer genom att man drog undan koppar från de europeiska marknaderna för myntning i Sverige. Det officiella värde som kopparmyntens åsattes var därför ännu högre än vad som motiverades av de redan höga kopparpriserna. Till en början rådde paritet mellan kopparmynt och silvermynt, bl.a. för att antalet kopparmynt i omlopp ännu inte var så stort. Spanien bestämde sig dock för att sluta mynta kopparmynt, vilket ledde till ett kraftigt prisfall på koppar mot slutet av 1620-talet.⁸ Myntningen av kopparmynt var extremt stor i slutet av 1620-talet, vilket innebar att kopparmyntens föll i värde jämfört med silvermynten, och att den fasta kursen inte kunde upprätthållas. Även öresmynten i silver föll i värde i förhållande till riksdalern, medan markmyntet inte föll lika mycket.

7. K. A. Wallroth, *Sveriges mynt 1449–1917. Bidrag till en svensk mynthistoria meddelade i myntdirektörens underdåniga ämbetsberättelser* (Stockholm 1918).

8. Sargent & Velde, *The Big Problem*, s. 230–250; Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Andra boken*, s. 612.

År 1633 devalverades slutligen kopparmyntet. Detta gav upphov till två olika räkneshsystem, ett i daler silvermynt och ett i daler kopparmynt. År 1633 sattes relationen: 1 daler silvermynt = 2 daler kopparmynt. En daler räknades dock fortfarande som 4 mark respektive 32 öre för kopparmynt respektive silvermynt, så att 1 daler silvermynt = 8 mark silvermynt = 32 öre silvermynt och 1 daler kopparmynt = 8 mark kopparmynt = 32 öre kopparmynt.

Även om uppdelningen i silvermynt och kopparmynt uppstod som en konsekvens av att mynt i både silver och koppar cirkulerade som betalningsmedel kom dessa att fungera som räkneenheter för alla mynt. Från 1635 och framåt präglades exempelvis kopparmynt till det nominella värdet av ett öre silvermynt (ett öre dubbelt kopparmynt).

År 1643 devalverades öresmyntet i koppar med ytterligare 20 procent. Till exempel devalverades ett öre av koppar myntat före 1633 till 2/5 öre silvermynt, medan ett öre silvermynt av koppar (ett öre dubbelt kopparmynt) från 1635–1641 devalverades till 4/5 öre silvermynt. Hädanefter blev därför en daler silvermynt satt till 2,5 daler kopparmynt. Från 1644 och framåt började även s.k. plåtar att myntas i högre valörer, till nominella värden uttryckta i daler silvermynt. Under 1665 devalverades kopparmynten med ytterligare en sjättedel, så att 1 daler silvermynt sattes till 3 daler kopparmynt. Detta var den sista förändringen i relationen mellan daler silvermynt och daler kopparmynt, som gällde fram till 1776 när dessa beteckningar avskaffades.

Det motsägelsefulla var att det bimetalliska räkneshsystemet följde den svagaste valutan, vilket under större delen av kopparmyntfoten var kopparmyntet. När verkliga silvermynt blev undervärderade enligt de officiella värderationerna, betecknade daler silvermynt i regel kopparplåtar. När betalningen gjordes i faktiska silvermynt och inte i kopparplåtar, användes ursprungligen begreppen ”daler silvermynt specie” eller ”daler vitt mynt”.⁹ Från 1660-talet användes termen carolin för att hänvisa till markmynt av silver och courant till öresmynt av silver. En carolin var lika mycket värd som två markmynt i silver, och en daler carolin motsvarade 4 markmynt i silver eller två caroliner. Ett öre courant var ett öre i mynt av silver (som under 1700-talet även kal-

9. Astrid Hegardt, *Akademiens spannmål. Uppbörd, handel och priser vid Uppsala universitet 1635–1719* (Stockholm 1975), s. 226; *Vendels sockens dombok 1615–1645* (Uppsala 1925), s. 141.

lades styver¹⁰), och en daler courant 32 öresmynt av silver. Det här var alltså ytterligare en språklig bifurkation som termen daler genomgick.

Att två nya räknesystem uppstod för de två inhemska silvervalutorna berodde dels på att mynt av silver under vissa perioder värderades högre på marknaden än sin officiella kurs, dels på att markmynten under vissa perioder värderades något högre än 8 öresmynt av silver. År 1664 blev silverinnehållet för 8 öresmynt 15 procent lägre än silverinnehållet för en mark.¹¹ Under året 1681 höjdes slutligen det officiella värdet på en carolin från 16 till $18\frac{2}{3}$ öre silvermynt, år 1686 till 20 öre silvermynt och slutligen år 1716 till 25 öre silvermynt. En daler carolin blev därför satt till $1\frac{1}{6}$ daler silvermynt år 1681, $1\frac{1}{4}$ daler silvermynt år 1686 och 1,5625 daler silvermynt år 1716 (se tabell 1). Det officiella värdet på ett öre courant förblev dock hela tiden ett öre silvermynt, för att behålla den bimetalliska relationen mellan öresmynt av koppar respektive silver. Därmed bröts också den tidigare relationen 1 markmynt i silver = 8 öresmynt i silver.

Riksdalern inlemmades också i det bimetalliska systemet och åsattes ett officiellt värde. Före 1624 räknades riksdalern som 6,5 mark, eller 52 öre. När kopparmyntfoten infördes fortsatte riksdalern officiellt räknas som 52 öre både i mynt av silver och i koppar. Efter devalveringen av kopparmynten 1633 bestämdes nya värden för riksdalern. I förhållande till kopparmynten revalverades riksdalern till 96 öre kopparmynt (12 mark kopparmynt), och ytterligare till 120 öre kopparmynt (15 mark kopparmynt) år 1643. I förhållande till silvermynten devalverades riksdalern 1633 något, till 6 mark silvermynt eller 48 öre silvermynt. Värdet skulle därför vara detsamma oavsett om en summa betalades med speciemynt (d.v.s. riktiga riksdaler), 6 markmynt av silver eller 48 öresmynt av silver. I praktiken blev det en skillnad i värde mellan dessa tre belopp på marknaden, speciellt på 1650-talet när riksdalern ökade i värde jämfört med de andra mynten.¹² Det officiella värdet på riksdalern var samtidigt satt till 15 mark kopparmynt, så att alla tre myntsorterna av silver hade en högre marknadskurs än sina officiella värden. Efter 1665, när riksdalern höjdes till sitt gamla värde på 6,5 mark sil-

10. August Wilhelm Stiernstedt, *Om kopparmyntningen i Sverige och dess utländska besittningar. 1, Mynt-historia* (Stockholm 1863), s. 62.

11. Wallroth, *Sveriges mynt*, s. 95.

12. O:1, folio 262, Sandbergska samlingen, Riksarkivet (RA), Stockholm.

vermynt eller 52 öre silvermynt, fortsatte 6 mark i silver (3 caroliner) att kallas för en riksdaler carolin och 48 öre i silver för en riksdaler courant. Efter 1681 blev riksdaler courant och riksdaler carolin också två olika monetära enheter även enligt den officiella värderingen.¹³

Tabell 1: Den officiella relationen mellan olika monetära enheter i det svenska riket 1624–1776.

	1624–1633	1633–1643	1643–1665	1665–1681	1681–1686	1686–1716	1716–1776	1777
En daler silvermynt i daler kopparmynt	1	2	2½	3	3	3	3	3
En daler courant i daler kopparmynt	1	2	2½	3	3	3	3	6
En daler carolin i daler kopparmynt	1	2	2½	3	3½	3¾	4 ²² / ₃₂	9 ¹² / ₃₂
En daler carolin i daler courant	1	1	1	1	1½	1¼	1 ¹⁸ / ₃₂	1 ¹⁸ / ₃₂
En riksdaler i daler kopparmynt	1½	3	3¾	4 ⁷ / ₈	6	6	9	18
En riksdaler i daler courant	1½	1½	1½	1½	2	2	3	3
En riksdaler i daler carolin	1½	1½	1½	1½	1 ⁵ / ₇	1 ³ / ₅	1 ²³ / ₂₅	1 ²³ / ₂₅
En dukat i daler kopparmynt				9 ³ / ₈	12	12	18	35¼
En dukat i riksdaler				1 ¹² / ₁₃	2	2	2	1 ²³ / ₂₄

Källa: Wallroth, *Sveriges mynt*.

Vid sidan av mynt präglade i koppar respektive silver myntades också den s.k. dukaten i guld från 1654. Dukaten inordnades i det bimetalliska räkneshystem genom att den åsattes ett officiellt värde. Under hela perioden var en dukat värd ungefär dubbelt så mycket som en riksdaler. Från omkring mitten av 1600-talet fram till 1776 hade därför det svenska riket *de facto* åtminstone fem metalliska valutor, en grundad på koppar, en på guld (dukat), och tre på silver (riksdaler, caroliner och courant). Under vissa perioder fanns ytterligare valutor, och från

13. Se O:1, folio 774 och 779, Sandbergsska samlingen, RA, Stockholm.

1740-talet följde enheterna daler kopparmynt och daler silvermynt papperssedlarna i stället för någon av de metalliska valutorna.

Det uppstod andra skillnader i värdering av olika mynt. Kopparmynt bildade i praktiken två olika system, ett i lägre valörer (slantar) och ett i kopparplåtar i högre valörer.¹⁴ Öresmynt i silver cirkulerade under vissa perioder också till olika värden.¹⁵

Klassificering i monetära system

Pengar uppfyller främst fyra funktioner: som betalningsmedel, värdelager, värdemätare (av löpande transaktioner) samt som standard för kommande betalningar.¹⁶ Som värdemätare och standard för kommande betalningar är de bärare av en abstrakt monetär räkneenhet. Varupengar karaktäriseras av att en viss vara, huvudsakligen ädelmetall, fungerar som pengar, vanligtvis mynt. Det nominella värdet på varupengar, mätt i den abstrakta monetära enhet som de var bärare av, var i regel något högre än deras värde som vara. Skillnaden togs ut som slagskatt. Velde, Weber och Wright beskriver därför varupengar som en hybrid mellan pengar och vara.¹⁷ Detta kan tolkas som en diskrepans mellan varupengars funktion som värdelager, vilket garanteras av värdet på den ädelmetall de är tillverkade i, och deras funktion som värdemätare och standard för kommande betalningar, som garanteras av den abstrakta enheten.

Som betalningsmedel var kopparmynten otympliga på grund av de höga transportkostnaderna. Alla substansmynt fungerar däremot utmärkt som värdelager. Kopparplåtar grävdes ofta ned som skatt för att användas vid ett senare tillfälle.¹⁸ Detta förfarande var vanligare i Finland än i Sverige. Om gamla plåtar devalverades så att de blev mindre värda som pengar än som metall kunde de alltid senare säljas vidare som metall i stället. Som värdemätare och standard för kommande be-

14. Wallroth, *Sveriges mynt*, s. 93.

15. Wolontis, *Kopparmyntningen*, s. 167.

16. Internationella valutafonden, *Monetary and Financial Statistics Manual* (Washington 2000), s. 57–59; Stanley Jevons, *Money and the Mechanism of Exchange* (London 1875), s. 13–18.

17. Francois Velde, Warren Weber & Randall Wright, 'A model of commodity money, with applications to Gresham's Law and the debasement puzzle', *Review of Economic Dynamics* 2 (1999:1), s. 306.

18. Bertel Tingström, *Sveriges plåtmynt 1644–1776. En undersökning av plåtmyntens roll som betalningsmedel* (Stockholm 1984).

talningar fungerade dock det multimetalliska systemet illa. En av dess effekter var att det uppstod olika system för betalning av skulder. Skulder i en myntsort skulle betalas tillbaka i samma myntsort. Lån som togs i riksdaler kunde inte betalas tillbaka i enlighet med riksdalerns officiella värde i daler kopparmynt eller daler silvermynt, utan skulle betalas tillbaka i riksdaler. Stockholm banco, och senare Riksbanken, skulle därför tillhandahålla betalningsmedel i alla myntsorterna.¹⁹ Eli Heckscher menar att det monetära systemet inte var kommensurabelt, eftersom ekonomin fortfarande grundade sig på självhushållning och naturabyte.²⁰ Även om daler kopparmynt och daler silvermynt periodvis kunde fungera som en gemensam värdemätare, genomfördes därigenom inte någon gemensam standard för kommande betalningar. Därmed uppstod det en diskrepans mellan pengars funktion som standard för kommande betalningar och deras funktion som värdemätare i nuvarande transaktioner. Standarden för kommande betalningar behövde nämligen definieras separat (t.ex. i de värdestabila enheterna riksdaler och dukater) från den monetära enheten som utgjorde allmän värdemätare (d.v.s. daler kopparmynt och daler silvermynt).

En monetär standard, eller myntfot, definieras utifrån det objekt som backar upp den abstrakta monetära räkneenheten.²¹ I regel fungerar detta objekt som betalningsmedel, eller så ska det åtminstone snabbt kunna bytas mot ett betalningsmedel. Den viktigaste skillnaden är den mellan en metallmyntfot och en pappersmyntfot, eller i vidare bemärkelse den mellan ett system där den monetära räkneenheten backas upp av varupengar och ett där ingen vara backar upp de betalningsmedel som är bärare av den monetära enheten. Den monometalliska myntfoten backas upp av en enda metall. Alternativet är en multimetallisk myntfot. Den vanligaste multimetalliska myntfoten är bimetallismen eller dubbelmyntfoten.

En förutsättning för en renodlad metallisk myntfot är att myntmetall kan omvandlas till pengar och pengar till myntmetall. På så sätt

19. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Andra boken*, s. 607; David Davidson, 'Sveriges Riksbank 1668–1918', *Ekonomisk Tidskrift* 21 (1919:5), s. 117–120.

20. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Andra boken*, s. 638.

21. Arthur Rolnick & Warren Weber, 'Money, inflation, and output under fiat and commodity standards', *Journal of Political Economy* 105 (1997:6), s. 1310.

uppstår inte någon motsättning mellan pengars funktion som värde-lager och som värdemätare. Det förutsätter i sin tur att fri myntning råder, d.v.s. att vem som helst kan gå till myntverket och mot en viss avgift mynta en viss mängd myntmetall, samt att exporten och importen av myntmetallerna är avreglerade. I praktiken kan det dock före-komma vissa avvikelser från detta, vilket gällde under den svenska kopparmyntfoten.²² Om avgiften för att mynta metall sätts högt, eller om myntningen är reglerad men slagskatten inte är alltför hög, kan det monetära systemet likna ett system där fri myntning råder förutsatt att värdet på ädelmetallen som myntet innehåller ändå täcker större delen av det nominella värdet på myntet. Detta system kan i en vidare bemärkelse därför ändå definieras som en metallisk myntfot.

Velde och Weber definierar en bimetallism *de jure* som en myntfot där två olika metaller är lagliga betalningsmedel och fri myntning råder för var och en av metallerna.²³ Samma monetära räkneenhet (under kopparmyntfoten daler kopparmynt och daler silvermynt, som inbördes hade en fast relation och därför utgjorde ett och samma räknesystem) används för mynt av båda metallerna. Eli Heckscher menar att medan bimetallismen innebär en fast relation mellan mynt av två olika metaller innebär en parallellmyntfot en rörlig växelkurs.²⁴ Bimetallismen i sin rena form är därför ett envalutasystem, medan den parallella myntfoten är ett flervalutasystem. Om fri myntning råder (och avgiften för att mynta är mycket låg) tenderar kursen mellan mynt av samma metall att vara fast. Om den fria myntningen är begränsad eller reglerad för åtminstone en av metallerna kan dock växelkurserna vara fluktuerande även mellan mynt av samma metall. I ett sådant system var det vanligt att varje myntvaluta hade sin egen rättsliga status och cirkulationssfär. Eli Heckscher kallar detta system för sortmyntfot, som han skiljer från en parallell-myntfot.²⁵ En sådan sortmyntfot förutsätter att fri myntning inte gäller åtminstone ett av myntslagen, och att skulder i en myntsort måste betalas tillbaka i samma myntsort. En ren parallell-

22. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Andra boken*, s. 606.

23. Velde & Weber, *A Model*.

24. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Andra boken*, s. 607.

25. Eli Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Första boken* (Stockholm 1935), s. 205.

myntfot kan här, för att kontrastera den mot sortmyntfoten, betraktas som ett system där växelkursen mellan mynt av samma metall är fast.

Det nominella värdet av myntet kunde under vissa perioder falla under dess inneboende metallvärde. Det hände t.ex. med gamla mynt som hade ett högre metallinnehåll än nya mynt till samma nominella värde. Om skillnaden är tillräckligt stor kommer enligt Greshams lag de bättre mynten att drivas bort ur cirkulationen, t.ex. genom att de exporteras som metall. Varupengarna förvandlas till renodlad vara, och upphör att fylla sin funktion som betalningsmedel. Milton Friedman och Anna Schwartz menar att Greshams lag bara gäller om växelkursen mellan det bättre och sämre myntet är fast.²⁶ Greshams lag har i detta avseende misstolkats. Om mynten betalas med en procentsats ovanför deras officiella värde (s.k. *agio*), kan de stanna kvar och fungera som betalningsmedel. Det råder i så fall en rörlig växelkurs mellan mynten. Även om det ibland lagstiftades om att individer måste acceptera både bra och dåliga mynt som om de vore av lika värde, var en sådan lag inte lika lätt att tillämpa.²⁷ Även när lagen upprätthölls kunde de bättre mynten läggas undan som skatt (d.v.s. fungera som en värdebevarare) snarare än smältas ned, för att sedan komma tillbaka som betalningsmedel när förhållandena ändrades.

Det stora problemet i ett bimetalliskt system är att värderelationen mellan de två metallerna förändras över tid, och att värderelationen mellan mynt av de två metallerna kan sättas fel. Kritiker av bimetallism menar att detta system därför är instabilt. Om exempelvis värderelationen mellan guld och silver stiger från 15:1 till 20:1, medan relationen mellan guld- och silvermynt sätts efter 15:1, kommer det nominella värdet på guldmynten att vara för lågt. Detta gör att guldmynt smälts ned eller exporteras, i enlighet med Greshams lag. När guldmynt försvinner uppstår det en brist på betalningsmedel. Silvermynt stiger då i värde, och priset på silver uttryckt i silvermynt sjunker. Då fri myntning gäller blir det lönsamt att mynta silver. Processen fortgår ända tills silvermynten helt har ersatt guldmynten. Vill man att bimetallismen ska fortsätta finnas kvar behöver värderelationen mellan de

26. Milton Friedman & Anna Schwartz, *A Monetary History of the United States, 1867–1960* (Princeton 1963), s. 27.

27. Arthur Rolnick & Warren Weber, 'Gresham's law or Gresham's fallacy?', *The Journal of Political Economy* 94 (1986:1), s. 185–199; Velde, Weber & Wright, 'A model', s. 291–323; Redish, *Bimetallism*, s. 30.

två mynten justeras. Myntverket kan tillverka nya guldmynt som väger 25 procent mindre. Ett silvermynt kommer då att väga 20 gånger mer än ett guldmynt av samma nominella värde, i enlighet med den nya värderelationen mellan de två metallerna. De gamla guldmynten kommer dock att drivas ut ur cirkulationen. Alternativet är att höja värdet på guldmynten med en tredjedel eller sänka värdet på silvermynten med en fjärdedel – på så sätt kan de gamla guldmynten stanna kvar i cirkulationen. Angela Redish menar dock att sänkning av värdet på det övervärderade myntet nästan aldrig förekom.²⁸ Problemet är att när värderelationen mellan ädelmetallerna ändras igen så krävs nya justeringar i systemet. Det ger upphov till inflation.

Försvare av bimetallism menar att det finns stabiliserande faktorer.²⁹ Systemet tillåter vissa fluktuationer i värderelationen mellan de två metallerna eftersom det kostar att omvandla mynt till metall. Mynt av ädelmetall var aldrig 100 procent rena varupengar. Det nominella värdet av substansmynt var generellt något högre än deras inneboende metallvärde, vilket gjorde det möjligt för kungamakten att få en inkomst från myntning.³⁰ En innehavare av ädelmetaller betalade villigt extra för att få en råmetall omvandlad till vanliga mynt, på grund av de besparingar i transaktionskostnaderna som kunde uppnås genom att använda ett allmänt accepterat bytesmedel. Om avgiften för fri myntning läggs relativt högt kommer myntens värde som pengar att vara högre än deras värde som metall. Det ger också ett utrymme för att priset på ädelmetallen kan fluktuera utan att detta omedelbart påverkar marknadskursen för ett substansmynt. För kopparmynt var detta mycket tydligt. Genom att reglera deras kvantitet kunde man påverka värdet på kopparmynten.

Flera författare menar att även om bimetallism är möjlig, så är samhällsnyttan större under en monometallisk myntfot.³¹ Frågan om de höga transaktionskostnaderna gjorde att nackdelarna med den svenska kopparmyntfoten övervägde fördelarna kan diskuteras. Under flera perioder gjordes försök att övergå till en renodlad silvermyntfot. Det tog dock ett och ett halvt sekel innan den övergavs permanent. Det

28. Redish, *Bimetallism*, s. 33.

29. Milton Friedman, 'Bimetallism revisited', *Journal of Economic Perspectives* 4 (1990:4), s. 89–91.

30. Velde, Weber & Wright, 'A model', s. 306.

31. Velde & Weber, *A Model*.

tyder på att det fanns en bakomliggande rationalitet i varför kopparmyntfoten behölls.

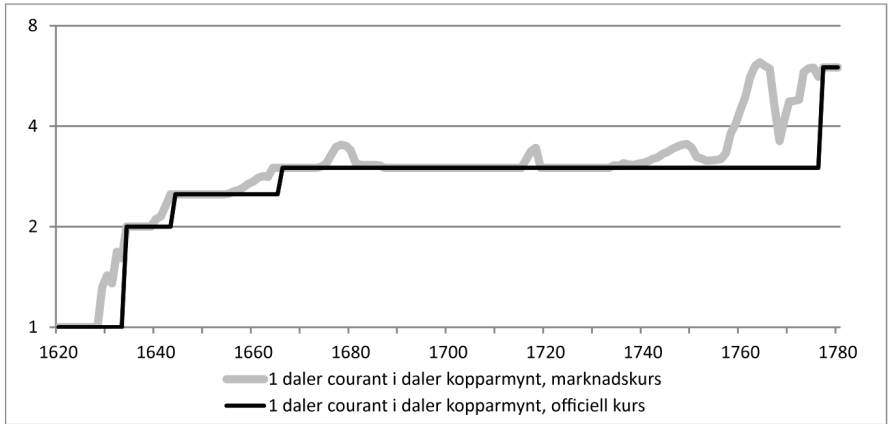
Under den svenska kopparmyntfotens tid varierade växelkursen mellan olika mynt under större delen av perioden. Bara under ganska korta perioder var marknadskurserna samma som de officiella kurserna. Den databas som tagits fram av Sveriges Riksbank gör det möjligt att följa växelkurser under den svenska kopparmyntfoten både mellan inhemska betalningsmedel och på utländska valutor.³² De mest detaljerade uppgifterna rör kursen på riksdalern i mark kopparmynt.

Figur 1 visar det officiella värdet på en daler courant, eller daler i öresmynt av silver, i daler kopparmynt, samt marknadskursen. Skillnaden mellan marknadskursen och den officiella kursen kallas för agio (och mäts i procent). När den officiella kursen och marknadskursen sammanföll kan det monetära systemet karaktäriseras som bimetallism, men då de två kurvorna avvek från varandra uppstod en parallell myntfot. Figur 1 bekräftar bilden av att den svenska dubbelmyntfoten var instabil. Den genomgick ett slags cykliskt förlopp. Under vissa perioder ökade agiot kraftigt, t.ex. kring 1630, 1640, 1660 och 1680, samt i slutet av 1710-talet och under perioden 1745–1776. När sedan silvermynten revalverades i enlighet med marknadsvärderingen föll agiot mot noll, och de två kurvorna sammanföll igen under en viss period.

Figur 2 visar på det officiella värdet på en daler caroliner, eller daler i markmynt av silver, i daler courant samt marknadskursen. Figuren illustrerar i vilken grad de två silvermyntslagen utgjorde en gemensam monetär enhet. När marknadskursen avvek från den officiella kursen uppstod i praktiken det som Heckscher kallade sortmyntfot. Ett säreget fenomen var att det under vissa perioder rådde en fast växelkurs mellan kopparmynt och öre courant, men en rörlig växelkurs mot caroliner.

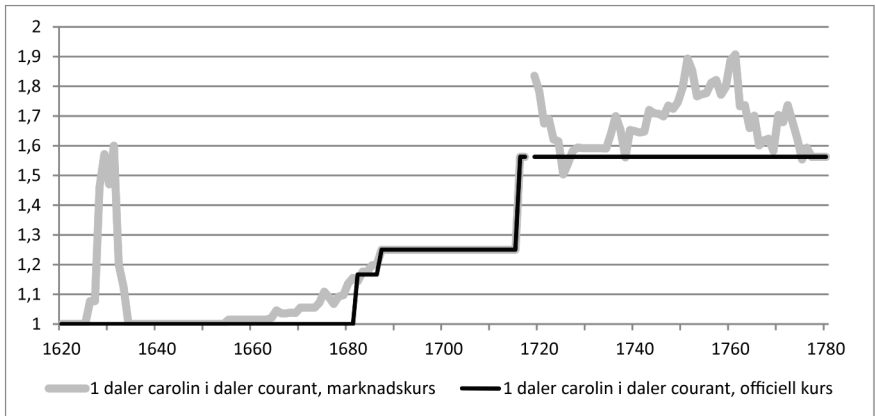
Den längsta perioden som caroliner och öre courant cirkulerade i enlighet med sina officiella värden var i slutet av 1600-talet och början av 1700-talet, då kopparplåtarna i praktiken hade försvunnit bl.a. till följd av de höga internationella kopparpriserna. Under denna period upphörde i praktiken dubbelmyntfoten, som omvandlades till en silvermyntfot.

32. Edvinsson, 'The multiple currencies'.

Figur 1: En daler courant (öresmynt i silver) i daler kopparmynt, officiell kurs respektive marknadskurs.

Källa: Edvinsson, 'The multiple currencies'. Se även: Wallroth, *Sveriges mynt*; Sveriges Riksbank. *Sveriges Riksbank 1668–1924. Bankens tillkomst och verksamhet*, vol. V (Stockholm 1931); Vol. O:1, O:2 och OO, Sandbergsska samlingen, Riksarkivet, Stockholm; 'Växelkurser å Stockholms börs. Primärtabeller (1705–)/1740–1803', Riksbankens arkiv, Stockholm; *Stockholms stads priscourant*; Wolontis, *Kopparmyntningen*; Hakon Swenne, *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612–1651: Med särskild hänsyn till Älvsborgs län* (Göteborg 1933).

Figur 2: En daler carolin (daler i markmynt av silver) i daler daler courant (daler i öresmynt av silver), officiell kurs respektive marknadskurs.

Källa: Se figur 1.

Även om riksdalern och dukaten inordnades i det svenska betalnings-systemet genom att en fast kurs sattes för dessa två mynt, var detta i praktiken inte möjligt att upprätthålla på marknaden. Marknadskursen för de två mynten blev därför flytande under nästan alla år som vi har uppgifter om. Gentemot kopparmynt, och även gentemot de två inhemska silvervalutorna, bildade därför dukaten respektive riksdalern i praktiken parallella valutasystem.

Det monetära systemet genomgick många olika faser under den studerade perioden med kopparmyntfot. Även om både koppar- och silvermynt cirkulerade under hela perioden, skedde en skiftning i vilket mynt som officiellt betraktades som huvudmynt.³³ I praktiken var det dock andra faktorer som avgjorde relationen mellan de olika mynten.

I tabell 2 presenteras en kategorisering i monetära system som bygger på relationen mellan olika myntmetaller och valutor, och inte på vilket betalningsmedel som var det vanligast förekommande eller vilket betalningsmedel som betraktades som huvudmynt. En valuta definieras som en monetär enhet vars växelkurs är flytande i förhållande till andra monetära enheter. En grupp monetära enheter som har en fast marknadskurs gentemot varandra bildar en gemensam valuta. Ett system där papperssedlar är konvertibla mot substansmynt klassificeras därför som en metallmyntfot. Om den fasta kursen upphör mellan två monetära enheter bildas däremot två valutor. Tabellen här tar bara hänsyn till de ”inhemska” valutorna, och bortser från riksdalern och dukaten. Om även dessa två valutor tas med blir kategoriseringen ännu mer komplex. Kopparpengar betraktas här för enkelhetens skull som samma valuta, även om det under perioder kunde uppstå en värdeskillnad mellan slantar och plåtar utöver de officiella kurserna. De inhemska metalliska valutorna blir därför kopparmynt, silver-mark (caroliner) och silver-öre (courant). Dessutom förekom nödmynt och papperssedlar periodvis som inte var inlösningsbara mot substansmynt.

33. Wallroth, *Sveriges mynt*, s. 58 och 93.

Beteckning för de facto myntfot	Metaller	Valutor	Period	Antal år (%)
A. Ren bimetal-lisk myntfot	<div style="display: flex; flex-direction: column; align-items: center;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Koppar</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Silver</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> </div>	1. Daler kopparmynt/daler silvermynt	1624–25, 1634–39, 1644–54, 1709–15	26 (17%)
B. Kombinerad bimetallism och sortmyntfot	<div style="display: flex; flex-direction: column; align-items: center;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Koppar</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Silver</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> </div>	1. Daler kopparmynt/daler silvermynt (inklusive öre courant) 2. Caroliner (mark)	1625–28, 1665–73, 1720–33	27 (17%)
C. Kombinerad parallell- och sortmyntfot	<div style="display: flex; flex-direction: column; align-items: center;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Koppar</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Silver</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> </div>	1. Daler kopparmynt/daler silvermynt 2. Caroliner (mark) 3. Öre courant	1629–33, 1655–64, 1674–86, 1734–45	40 (26%)
D. Ren parallell-myntfot	<div style="display: flex; flex-direction: column; align-items: center;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Koppar</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Silver</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> </div>	1. Daler kopparmynt/daler silvermynt 2. Caroliner (mark), Courant (öre)	(1640–43)	4 (3%)
E. Monometallisk myntfot	<div style="display: flex; flex-direction: column; align-items: center;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Silver</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> </div>	1. Daler kopparmynt/daler silvermynt (inklusive courant och caroliner)	1687–1709	23 (15%)
F. Kombinerad parallell-, sort- och icke-metal-lisk-myntfot	<div style="display: flex; flex-direction: column; align-items: center;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Koppar</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Silver</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; margin-bottom: 5px;">Ingen</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→</div> </div>	1. Plåtar 2. Caroliner (mark), öre courant 3. Öre courant 4. Daler kopparmynt/daler silvermynt	(1664) 1716–19, 1746–76	35 (23%)

Tabell 2: Översikt över det svenska monetära systemet under kopparmyntfotens tid 1624–1776.

Källa: Se figur 1.

Skillnaden mellan olika monetära system är inte svart-vit.³⁴ Ett land kan officiellt ha en metallisk myntfot, medan den *de facto* har övergivits, om de cirkulerande sedlarna görs oinlöslbara. Officiellt hade det svenska riket ett bimetalliskt system under hela perioden 1624–1776. Officiellt var värderelationen mellan de olika mynten fast. I praktiken övergavs bimetallismen under vissa perioder. Bimetallismen är ganska instabil och omvandlas vanligen till en parallell- eller en monometallisk myntfot. I tabell 2 görs ytterligare kategoriseringar, inte minst för att ta hänsyn till olika systemkombinationer.

Den första myntfoten (A) i tabell 2 betecknas som ren bimetalism, och innebär att marknadskursen mellan kopparmynt, caroliner (silver-mark) och courant (silver-öre) inte avvek från de officiellt satta fasta kurserna. Alla de inhemska mynten kunde därför räknas i daler kopparmynt och daler silvermynt (eller bara daler under 1624). Under hela kopparmyntmyntfoten var det också ett sådant förhållande som eftersträvades. Denna bimetalism existerade bara under fyra perioder, sammanlagt under 26 år, eller 17 procent av kopparmyntfotens existens. Av dessa fyra perioder var 1644–1654 den längsta. Det tog med andra ord högst ett decennium för en ren bimetalism att undergräva sig själv.

Ungefär lika vanlig var den kombinerade bimetalismen och sortmyntfoten (myntfot B i tabell 2). Under detta system bildade kopparpengar och öre courant en gemensam valuta, medan silver-marken hade en flytande kurs gentemot de två andra mynten. Mynt av samma metall, i det här fallet silver-mark och silver-öre, hade därför en flytande kurs gentemot varandra, därav beteckningen sortmyntfot. Om vi inkluderar både myntfot (A) och (B) kan bimetalismen sägas *de facto* ha existerat i någon form under ungefär en tredjedel av kopparmyntfotens existens.

Vanligast var den kombinerade parallell- och sortmyntfoten (myntfot C). Den innebär att kopparmynt, caroliner och öre courant cirkulerade som tre olika valutor. Då marknadskursen mellan koppar- och silvermynt var flytande innebär det att bimetalismen i praktiken upphörde att fungera, och att en parallellmyntfot uppstod. Då marknadskursen mellan de två olika sorterna av silvermynt inte heller var fast uppkom också en sortmyntfot. När kursen mellan koppar- och silvermynt blev flytande, tenderade kursen mellan de två inhemska silvermynten också

34. Redish, *Bimetallism*, s. 161–162.

att bli det. Sortmyntfoten var delvis en konsekvens av bimetallismens övergång i en parallell-myntfot.

Den rena parallellmyntfoten (myntfot D), där kursen mellan koppar- och silvermynt var flytande medan kursen mellan mark- och öresmynt av silver var fast, var däremot ovanlig. Ett sådant system existerade troligtvis bara under några år i början av 1640-talet, och detta är också osäkert eftersom kursen för dessa år är interpolerad på grund av att direkta data saknas. Att beskriva den svenska kopparmyntfoten som i praktiken en parallellmyntfot är därför något missvisande.

Arthur Rolnick och Warren Weber menar att även om Greshams lag grundas på att det finns en fast växelkurs som skiljer sig från marknadspriset, så har de inte funnit några empiriska bevis för att en sådan fast växelkurs överhuvudtaget har existerat.³⁵ Detta betyder inte att sämre pengar aldrig driver ut bättre pengar ur cirkulationen, utan endast att sambandet inte kan formuleras som en lag. Enligt Rolnick och Weber uppstår det alltid en transaktionskostnad på marknaden om bättre pengar cirkulerar till ett högre värde än deras officiella kurs, då det måste förhandlas om på vilken nivå agiot ska ligga. Om inte denna transaktionskostnad fanns skulle aldrig dåliga pengar driva ut bättre pengar. Då transaktionskostnaden per värdeenhet är större för mynt av lägre valörer än för mynt av större valörer, är det oftast mynt av lägre valörer som cirkulerar till en fast kurs. Detta är tydligt i det svenska materialet. Riksdalern cirkulerade nästan alltid under hela perioden till en rörlig växelkurs. Det var också vanligare att caroliner cirkulerade till en rörlig växelkurs jämfört med courant-mynt. När kursen mellan öresmynt av silver respektive koppar blev flytande, så blev kursen mellan mark- och öresmynt av silver det också. Denna teoretiska insikt är en viktig förklaring till varför bimetallismen framför allt uttrycktes som en relation mellan öre courant och öre kopparmynt.

Under perioden 1687–1709 (ungefärligt) var kopparmynten undervärderade och drevs ut ur cirkulationen som pengar. Kopparplåtar värderades som vara. Bimetallismen omvandlades då till en monometallisk myntfot (E). Under denna period kom daler kopparmynt och daler silvermynt att följa de två inhemska silvermynten.

Vid sidan av de metalliska valutorna spreds också under kopparmyntfoten representativa pengar som gjordes i material som i prin-

35. Rolnick & Weber, 'Gresham's law', s. 186.

cip inte hade något värde i sig. På 1660-talet gav Stockholms banco ut sedlar. I slutet av 1710-talet präglades de s.k. nödmynnten eller mynttecknen. Under 1700-talet gav Riksbanken ut sedlar i allt större omfattning. Så länge de representativa pengarna kunde växlas in mot substansmynt rådde en metallisk myntfot. Stockholms banco sedlar föll visserligen i värde under en kortare period, och gjordes oinlösningsbara 1664, men löstes senare in till sitt fulla värde.³⁶ Fram till 1745 var Riksbankens sedlar inlösningsbara mot kopparplåtar. Under nästan en fjärdedel av kopparmyntfoten var dock de representativa pengarna inte inlösningsbara mot substansmynt. Under perioden 1716–1719 betalades ett agio för plåtar och öresmynt av silver gentemot nödmynnten. Under perioden 1745–1776 upphörde Riksbankens sedlar att vara inlösningsbara, och blev det först 1777 när de hade devalverats mot det nya huvudmyntet riksdalern. Det engelska begreppet ”fiat standard” har ingen exakt svensk motsvarighet. I brist på bättre begrepp används här icke-metallisk myntfot, som både inkluderar pappersmyntfot och ett system med oinlösningsbara mynttecken. Under den kombinerade parallell-, sort- och icke-metalliska myntfoten (myntfot F i Tabell 2) blev alla de inhemska myntsorterna flytande.

Inflationen under kopparmyntfoten

Inflation förknippas ofta med papperssedlar. I det svenska riket spreds papperssedlar under 1700-talet vilket bidrog till en stark inflation under vissa perioder. Även om papperssedlar redan spreds på 1660-talet, så bidrog de inte till någon stark prisökning på grund av att de vid den tidpunkten representerade så liten del av penningmängden.³⁷ Kopparmyntfoten präglades av inflation under hela sin existens.

Inflationen tar sig olika uttryck under en metallisk myntfot respektive pappersmyntfot. Med tanke på att det relativa priset på ädelmetaller inte ändras dramatiskt, kan det tyckas att varupengar bör åtföljas av prisstabilitet. Inflation är dock väl känd under den metalliska myntfoten, vilket kan tyckas paradoxalt. Fenomenet avspeglar varupengars hybridnatur, som både vara och betalningsmedel. Det kan då uppstå en diskrepans mellan pengarnas funktion som betalningsmedel och som värdemätare. Skillnaden mellan myntens nomi-

36. Wolontis, *Kopparmyntningen*, s. 130–133.

37. Edvinsson, 'Early modern copper money'.

nella värde och värdet på metallen som de myntades av kunde under vissa perioder öka, för att på så sätt öka slagskatten. Om myntningen blev stor ledde det till att mynten föll i värde mot sitt metallinnehåll. De gamla bättre mynten fördrevs ur cirkulationen eller betalades ett högre pris än deras officiella kurs. Detta gav upphov till inflation om vi följer den svagaste valutan, även om köpkraften för myntmetallen i fråga som sådan inte förändras. I en ren bytesekonomi uppstår inte någon inflation på samma sätt, då ingen vara åsätts ett marknadsvärde som avviker från dess värde som vara.

Även om priserna förändras olika för olika varor, mäter ett konsumentprisindex den genomsnittliga utvecklingen. Indexet är konstruerat utifrån en varukorg, där varje vara är viktad utifrån sin andel av den privata konsumtionen. Inflation kan definieras som att de betalningsmedel som är bärare av den abstrakta monetära enheten sjunker i värde mätt i hur mycket varor och tjänster de kan köpa. Detta betyder inte automatiskt att alla betalningsmedel sjunker i värde i lika snabb takt, då ett betalningsmedels monetära motsvarighet också kan justeras, vilket under kopparmyntfoten skedde vid åtskilliga tillfällen. I modern tid finns bara en valuta att följa, och då består det huvudsakliga problemet i att olika indexkonstruktioner och hur olika varor och tjänster viktas kan ge olika resultat. För kopparmyntfoten är den beräknade inflationen olika beroende på vilken monetär enhet eller vilket betalningsmedel som följs. En aktör som hade ett innehav av olika typ av myntslag skulle därför uppleva att penningvärdet förändrades olika för de olika myntslagen.

Det historiska konsumentprisindex som konstruerats för Sverige följer den svagaste valutan eller värdemätaren.³⁸ Den svagaste valutan är i regel den som fungerar som en räkneenhet för löpande transaktioner och som betalningsmedel, medan de bättre valutorna bättre uppfyller pengars funktion som värdelager och räkneenhet för att framtida betalningar. Indexet grundas på prisdata för Sverige, men priserna i Finland följde med all sannolikhet priserna i den västra riksdelen, åtminstone på lång sikt.

Den viktigaste orsaken till att det rådde stark inflation under kopparmyntfoten var inte att det relativa värdet på koppar minskade. Vär-

38. Edvinsson & Söderberg, 'The evolution'; Edvinsson & Söderberg, 'A consumer price index'.

derelationen mellan koppar- och silvermynt förändrades inte bara för att prisrelationen mellan koppar och silver fluktuerade. För kopparmynt minskades kopparinnehållet per monetär enhet vid ett flertal tillfällen, främst som en följd av tillfälliga höjningar av kopparpriset. När kopparpriset senare föll tillbaka, blev kopparplåtmynten övervärderade, vilket justerades antingen genom att man minskade silverinnehållet per daler silvermynt eller ökade det officiella värdet på befintliga silvermynt relativt kopparmynt.³⁹ Fram till 1710-talet berodde inflationen på att kopparinnehållet för en daler (kopparmynt) urholkades. Från slutet av 1710-talet berodde inflationen i stället på cirkulationen av betalningsmedel som inte var substansmynt – nödmynt i slutet av 1710-talet och papperssedlar fr.o.m. 1740-talet.

Då det cirkulerade olika betalningsmedel, vars inbördes värderelation förändrades, uppstod också ett behov av olika värdemätare. Prisernas förändring uttryckt i olika värdemätare blev därför olika. Figur 3 presenterar tre olika (logaritmiska) index över prisernas utveckling i Sverige under kopparmyntfotens tid uttryckt i tre olika valutaenheter: daler kopparmynt, öre courant och riksdaler specie. Skillnaden mellan två skalstreck motsvarar en fördubbling av priserna. De (eller mer korrekt deras första differens) är alla tre inflationsmått. Daler kopparmynt följde den svagaste valutan eller värdemätaren, men vilka betalningsmedel detta handlade om växlade under olika perioder. Under perioden 1624–1687 följde daler kopparmynt de små kopparmynten, slantarna, under perioden 1687–1715 öre courant, 1715–1719 nödmynten, 1719–1745 kopparplåtarna, och 1745–1776 Riksbankens sedlar. Under perioden 1715–1719 kunde daler kopparmynt beteckna två olika enheter, i bättre mynt och i mynttecken. Att daler kopparmynt följde olika betalningsmedel visar tydligt på hur pengarnas funktion som värdemätare, d.v.s. som bärare av en abstrakt monetär enhet, periodvis skilde sig från deras funktion som betalningsmedel.

Mellan 1624 och 1776 ökade prisnivån uttryckt i daler kopparmynt 29 gånger, eller med 2,2 procent per år i genomsnitt. I ett modernt perspektiv är det inte en hög inflation, och utvecklingen är i linje med exempelvis Riksbankens nuvarande inflationsmål. Uttryckt i öre courant, som var en vanlig myntsort som användes under hela perioden i fråga, var dock prisökningen mycket mindre, och motsvarade en ge-

39. Wallroth, *Sveriges mynt*.

nomsnittlig inflation på 0,6 procent per år. Att priserna ändå ökade uttryckt i öre courant berodde på att silverinnehållet i ett öre silvermynt urholkades. Köpkraften hos silver förändrades dock i princip inte alls under perioden, vilket var en stor skillnad mot 1500-talet då silvrets köpkraft minskade kraftigt. Inflationen uttryckt i riksdaler specie, som hade ett stabilt silverinnehåll, var endast 0,1 procent per år i genomsnitt mellan 1624 och 1776.

Alla tre prisindex uppvisar starka årliga fluktuationer. Skördeväxlingar var den främsta orsaken till dessa prisfluktuationer. Spannmålspriserna var mycket känsliga för skördeväxlingar, och spannmål utgör en stor del av den varukorg som ligger till grund för konsumentprisindex. Myntförsämring och spridning av representativa pengar bidrog endast minimalt till att öka volatiliteten för prisindexet som följer den svagaste valutan. Ett mått på volatilitet är standardavvikelsen i den årliga naturliga logaritmiska förändringen. Medan standardavvikelsen under perioden 1625–1776 för det index som följde riksdaler var 0,144 naturliga logaritmer, var den 0,150 naturliga logaritmer för indexet som följde öre courant, och 0,154 naturliga logaritmer för indexet som följde daler kopparmynt. Mot denna bakgrund är det sannolikt att aktörerna på kort sikt (på ett års sikt) inte nödvändigtvis uppfattade prisförändringar orsakade av myntförsämringar som mycket mer dramatiska än de fluktuationer som rådde när pengars värde i silver var stabilt. Det är de långsiktiga förändringarna i de olika prisindexen som var den avgörande skillnaden. Även om köpkraften hos riksdalern kunde försämrans på kort sikt, gjorde den inte det på lång sikt. Medan riksdalern i allmänhet fungerade bättre som värdelager än den svagaste valutan, kunde exempelvis nödmynt och papperssedlar upprätthålla sin funktion som betalningsmedel.

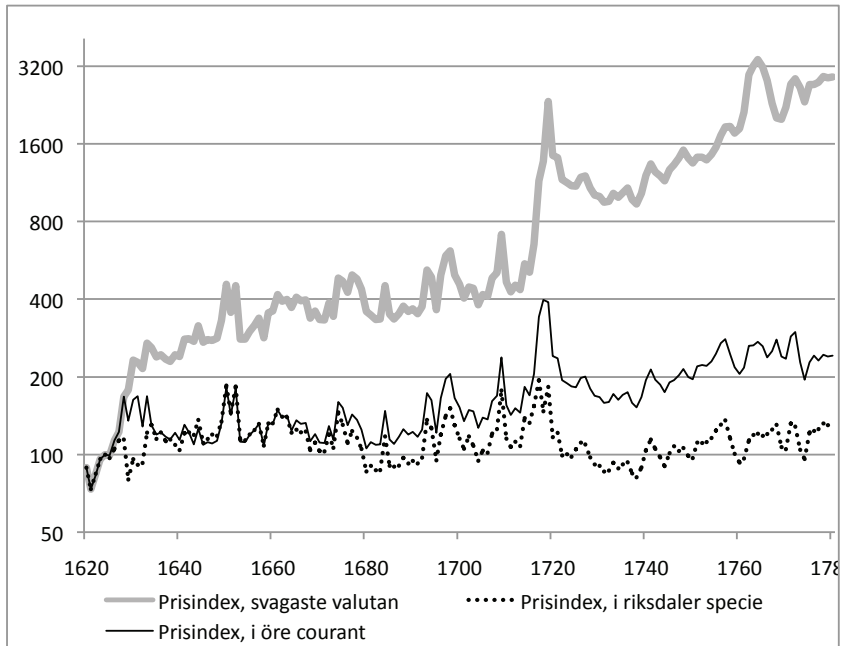
Inflationen var som högst under tre perioder, runt 1630, i slutet av 1710-talet och i mitten av 1700-talet. Dessa tre perioder förklarar huvuddelen av inflationen under kopparmyntfoten. Under respektive höginflationsperiod fördubblades prisindexet. Det handlade dock inte om hyperinflation. Varje inflationsperiod följdes av att den svaga valutan devalverades med 50 procent: år 1633 sattes en daler silvermynt till två daler kopparmynt, år 1719 växldes en daler silvermynt i nödmynt in mot motsvarande en halv daler silvermynt, och 1777 höjdes värdet på det nya huvudmyntet riksdalern från tre till 6 daler silvermynt.

Bara under en av de tre perioderna – runt 1630 – förklaras inflationen av att köpkraften hos kopparn föll. Priserna uttryckta i kopparmynt ökade kraftigt. Detta berodde på speciella omständigheter, att kursen mellan koppar- och silvermynt var felsatt och att Spanien avvecklade sin kopparmyntfot. Gustav II Adolfs kopparpolitik har beskrivits som ett misslyckande. Myntningen kunde inte stoppa det kraftiga fallet på kopparpriset, och när värdet på kopparmynten föll började dessa exporteras utomlands som koppar. Kopparmyntningen upphörde tillfälligt 1631.⁴⁰ Som Eli Heckscher påpekar hade relationen mellan koppar- och silvermynt kunnat upprätthållas om myntningen av kopparmynt hade begränsats och dessa därför cirkulerat som ett slags representativa pengar.⁴¹ Detta gick dock emot grundtanken bakom kopparmyntfoten, som var att påverka de internationella kopparpriserna genom att begränsa den sålda kvantiteten utomlands. De internationella priserna hade med all sannolikhet fallit ännu brantare runt 1630 om det inte vore för den svenska kopparmyntfotens införande. I den bemärkelsen uppfyllde kopparmyntfoten delvis sitt syfte. När kopparmyntningen upphörde under några år uppstod dock återigen ett behov av att mynta koppar.

I övrigt föregicks inte de senare justeringarna i relationen mellan koppar- och silvermynt av några dramatiska prisökningar. Från mitten av 1630-talet till början av 1710-talet fördubblades priserna, vilket berodde på att kopparinnehållet i en daler kopparmynt minskade med mer än hälften. Denna prisökning motsvarade dock en genomsnittlig inflation på bara en procent per år.

40. Wolontis, *Kopparmyntningen*, s. 77–83.

41. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Andra boken*, s. 613.

Figur 3: Index över prisernas utveckling där priser uttrycks i olika valutaenheter (1624 = 100).

Källa: Beräkningar gjorda utifrån Edvinsson och Söderberg, 'The evolution'; Edvinsson och Söderberg, 'A consumer price index'; Edvinsson, 'The multiple currencies'.

Slutdiskussion

Kopparmyntfoten utgör det mest unika fenomenet i svensk och finländsk monetär historia. De olika monetära termernas betydelse förändrades. För nutida betraktare kan det te sig förvirrande. Under perioder av genomgripande förändringar är det inte helt klart vad som avsågs med exempelvis daler kopparmynt och daler silvermynt, vilket var fallet exempelvis i slutet av 1710-talet i samband med cirkulationen av de s.k. nödmynten. I denna uppsats har jag visat dels att perioden av kopparmyntfot i själva verket inte hade samma monetära system över tid, dels att begreppet inflation behöver nyanseras för ett system med flera inhemska valutor som fluktuerar i värde i förhållande till varandra.

Att definiera det svenska monetära systemet under kopparmyntfotens tid är mycket svårt. Eftersom silvermynt fortsatte att cirku-

lera handlade det om en dubbel myntfot. Detta är tydligt inte minst med tanke på att priser uttrycktes i daler silvermynt respektive daler kopparmynt. Vi måste vidare skilja mellan det monetära systemet så som det var lagligt definierat och hur det *de facto* fungerade. Då en fast värderelation fastslogs för både koppar- och silvermynt var det svenska monetära systemet en bimetallism *de jure*. I praktiken avvek dock marknadskursen på de olika mynten från deras officiella värden. Detta avspeglade en diskrepans mellan pengars funktion som betalningsmedel och som värdemätare. De olika betalningsmedel som cirkulerade kunde inte bli bärare av samma abstrakta monetära enhet, trots offentliga påbud. Endast under kortare perioder rådde något som skulle kunna karaktäriseras som bimetallism. Någon gemensam standard för framtida betalningar fanns inte ens *de jure*. Lån i ett myntslag skulle betalas tillbaka i samma myntslag, vilket visar på att pengars funktion som standard vid kommande betalningar inte sammanföll med deras övriga funktioner.

I denna uppsats har jag visat att det under perioden 1624–1776 uppträdde fem eller sex olika kombinationer av monetära system. Den rena bimetallismen med en fast marknadskurs mellan silver- och kopparvalutor rådde bara under 17 procent av perioden. Lika vanlig var den kombinerade bimetallismen och sortmyntfoten, med en fast växelkurs mellan öresmynt av koppar och silver, men med en flytande växelkurs mellan de två inhemska silvervalutorna daler courant och daler carolin. Vanligast var den kombinerade parallell- och sortmyntfoten, med flytande växelkurs mellan kopparmynt och de två silvervalutorna samt mellan de två silvervalutorna. Den rena parallellmyntfoten, med en fast växelkurs mellan de två silvervalutorna men en flytande växelkurs mellan kopparmynten och silvervalutorna, förekom kanske aldrig. Runt åren 1700 försvann kopparmynten från cirkulationen, vilket innebar att den rena silvermyntfoten återkom tillfälligt. Under 1700-talet var den mest komplicerade kombinationen av monetära systemet den mest förekommande: den kombinerade parallell-, sort- och den icke-metalliska myntfoten, då växelkursen var flytande mellan alla metalliska valutor och mellan de metalliska valutorna och representativa pengar.

Av den här uppsatsen framgår att den beräknade inflationen blir olika beroende på vilken monetär enhet som följs. Då marknadskursen mellan olika mynt avvek från de officiella kurserna genomfördes periodvis justeringar i de officiella relationerna mellan mynten, för att

återupprätta pengars funktion som bärare av samma abstrakta monetära enhet. De ständiga justeringarna av värderelationen mellan myntslagen var huvudförklaringen bakom inflationen under 1600-talet. På 1700-talet förklaras dock inflationen främst av de representativa pengarnas spridning, nödmynt under 1710-talet och senare papperssedlar. Om priser omvandlas till riksdaler rådde i princip prisstabilitet under hela perioden, med undantag för kraftiga årliga fluktuationer. Begreppet inflation kan i sig problematiseras. Även om prisökningarna över tid var kraftiga, kunde aktörer gardera sig mot dessa genom innehav av riksdaler eller andra substansmynt. Detta visar på hur funktionen hos pengar som betalningsmedel och värdelager separerades under den tidigmoderna perioden, genom existensen av flera valutor som existerade sida vid sida.